

Slovenci v zgodovini »vednosti in znanosti« na Goriškem.

Ob dvajsetletnem delovanju Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici

BRANKO MARUŠIČ | znanstveni svetnik v pokoju

✉ branko.marusic@guest.arnes.si

Izvleček: Prispevek ima dva vsebinska dela. Prvi prikazuje mesto znanosti (vede) in znanstvenikov predvsem slovenskega porekla ter rodu v preteklosti Goriške. Drugi del obravnava nastajanje in razvoj novogoriške Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici ter je posvečen dvajsetletnici njenega delovanja (2004–2024). Članek ponazarja razloge za nastanek in razvoj znanstvenoraziskovalne ustanove v mestu Nova Gorica, ki je kot starejša Gorica tudi naslednica tega vsestranskega središča nekdanje dežele Goriško-Gradiške.

Ključne besede: Goriška, znanstveno raziskovanje, zgodovinski pregled, ZRC SAZU, Raziskovalna postaja, Nova Gorica.

Gli Sloveni nella storia della »conoscenza e scienza« nel Goriziano. In occasione del Ventesimo Anniversario della Stazione di Ricerca ZRC SAZU a Nova Gorica

Riassunto: Il contributo è suddiviso in due parti principali. La prima parte esamina il ruolo della scienza e degli scienziati di origine slovena nell'area del Goriziano. La seconda parte si concentra sulla fondazione e lo sviluppo della Stazione di ricerca del ZRC SAZU a Nova Gorica, celebrando il ventesimo anniversario della sua attività (2004–2024). L'articolo spiega le ragioni per la creazione di questo istituto di ricerca a Nova Gorica. Esso si ricollega alla tradizione culturale e scientifica della Storica Contea Principesca di Gorizia e Gradisca.

Parole chiave: Goriziano, ricerca scientifica, prospettiva storica, ZRC SAZU, Stazione di ricerca, Nova Gorica

Ta pregled¹ je poskus, ki naj predstavi celovito strokovno in znanstvenoraziskovalno delovanje kot eno izmed pomembnih sestavin, ki so ustvarjale in še ustvarjajo raznoliko družbeno podobo Gorice ter Goriške skozi čas. Pri tem besedilo poudarja zlasti razvoj

družboslovnih in humanističnih ved ter predstavlja predvsem znanstvenike in raziskovalce, ki so bili slovenskega porekla in rodu. Zaradi mejnosti zahodnega slovenskega prostora (Goriška, Trst z bližnjim zaledjem, Beneška Slovenija z Rezijo in Kanalsko

¹ Za sodelovanje pri pisanju članka se avtor zahvaljuje dr. Petri Svoljšak in dr. Otu Lutharju ter celotnemu kolektivu Raziskovalne postaje.

dolino) je obravnavani problem vsaj za določena obdobja zgodovine narodnostno ali jezikovno težje opredeljevati in ločevati.

Začnimo pri patru jezuitu iz Sela na Vipavskem Martinu Bavčerju (1595–1668), ki velja ne le za prvega goriškega deželnega, marveč za prvega zgodovinarja slovenskega rodu sploh. Nikdar se ni izjasnil o svoji narodnostni pripadnosti. Zgodovino Goriške je obravnaval v deželnih okvirjih in tako se je tudi sam opredeljeval. Navsezadnje pa se lahko vprašamo, ali sodi njegovo delo na polju krajevne zgodovine v kategorijo pravega znanstvenega raziskovanja, ne oziraje se na to (ali pa prav zato), da je nastajalo pred 350 leti, ko je bila zgodovinska veda še vsa v povojih ne le pri nas, marveč tudi drugod po Evropi. V Bavčerjevem času je bil s kritično objavo znamenitega leksikonskega korpusa *Življenja svetnikov* (*Acta sanctorum*) zastavljen prvi začetni korak v razvoju zgodovinske stroke, od njenih zgolj pripovedujočih in poučnih namenov vse do prave znanosti. Bavčer pa je ostal vendar dovolj nepoznan Slovencem in odkriti ga je pravzaprav skušal šele slovenski prevod (1991) njegovega latinskega rokopisa o zgodovini Furlanije ter Norika. Izdaja ni izpolnila strokovnih pričakovanj. Toda najdba Bavčerjevega pisma (z dne 6. 10. 1668; nastalo dva meseca pred njegovo smrtjo), namenjenega redovniku iz jezuitskega samostana v Antwerpnu, enemu od sodelavcev omenjenega svetniškega leksikona, potrjuje vrednost raziskovalnega delovanja goriškega jezuita. Taka oblika sodelovanja ga je tudi metodološko približala zdravniku Pieru Andrei Mattioliju (1500–1577), ko je stoletje pred Bavčerjem začasno zdravniško deloval v Gorici. Po dosedanjem védenju je bil prvi, ki je na Goriškem opravljal znanstvene terenske ali drugačne raziskave, pomembne za razvoj botanične stroke. Ta znameniti zdravnik v Gorici ni bil Slovenec, kot tudi ne Sigismund Herberstein (1486–1566) iz Vipave. Vojak in diplomat je bil utemeljitelj prvih evropskih

študij o carski Rusiji. Slovenskega rodu pa bi lahko bil Bavčerjev sodobnik Gregor Erbachio, čigar priimek so nekateri poznejši slovenski pisci razbrali kot Gerbec; zelo verjetno je bil rojen v Šempetru pri Gorici. Bil je doktor filozofskih in teoloških ved in je leta 1661 v Benetkah izdal pedagoško publikacijo *Promontorium humane felicitatis*. Ni povsem ugotovljena istovetnost piscev teoloških besedil nekaterih domnevnih Goričanov, da bi bilo tako mogoče spoznati njihovo znanstveno in strokovno vrednost. Omeniti pa moramo vsaj bolj poznanega Janeza Marijo Žbogarja (1645–1701) iz Solkana in njegovo obsežno teološko knjigo *Theologia radicalis*, katere prva izdaja je izšla v Pragi leta 1698. V 17. stoletju je živel tudi rojak iz tedanjega vipavskega Svetega Križa Dominik Frančišek Kalin (1624–1683), polihistor in genealog. Leta 1705 je postal profesor dunajske univerze, doktor medicine in dvorni zdravnik Ivan Štefan Zanutti (Zanutig), ki se je rodil v Solkanu (letnica ni znana), umrl pa je leta 1721 na Dunaju.

Verjetno so tako Žbogar kot Zanutti in Kalin začeli višje šolanje na leta 1621 ustanovljenem jezuitskem kolegiju (gimnaziji), ki je bil za Gorico in njeno območje pomembna ustanova izobraževalne in vzgojne narave. V več kot poldrugem stoletju se je pri jezuitih v Gorici izobrazila vrsta Goričanov, ki so kasneje, po univerzitetnem študiju, zasedali pomembna mesta v cerkvenem in posvetnem življenju Goriške ter preostale habsburške Avstrije. Kot vzoren primer je vredno omeniti brate jezuite s priimkom Čeferin. Bili so Solkanci, poleg sorodstvene vezi pa so jih družile predvsem matematika, astronomija in filozofija, po šolanju še pedagoško in misionarsko delo ter diplomacija. Najstarejši Bernard (1628–1679), je umrl v Gorici kot spiritual na jezuitskem kolegiju, potem ko je bil pred tem v Dresdnu diplomat na saškem kraljevem dvoru in si je dopisoval s poljskim astronomom Janom Heweliuszom. Mlajše-

ga Filipa (1530–1666) je smrt doletela v Carigradu pred odhodom v misijone na Kitajskem, najmlajši Andrej (1634–1668) pa je umrl kot misijonar v Beogradu. Sodobnik solkanskih Čeferinov je bil Tolminec Janez Krstnik Kručil (Cruxilla; 1622–1684). Bil je jezuit in v okviru jezuitskega reda je učil več predmetov (filozofijo, matematiko, retoriko); nekatere tudi v Gorici.

Tudi goriški kolegij je imel ugleden učiteljski kader, zlasti na področju matematike in fizike. Deloval je vse do ukinitve jezuitskih šol v drugi polovici 18. stoletja. Goriški jezuitski zavod je postavil temelje za razvoj kasnejšega goriškega srednjega šolstva in tudi teološkega semenišča. Vzdrževal je tudi tesne stike s sorodnimi ustanovami po vsej državi, zlasti pa s posamezniki. Dne 15. marca 1758 ga je obiskal tudi znameniti matematik, fizik in astronom Ruđer Bošković (1711–1787) iz Dubrovnika. Ni pa podatkov, da je kolegij obiskal angleški astronom Edmund Halley (1656–1742), ki je leta 1702 obiskal Trst in Goričo morda tudi z raziskovalno vojaško nalogo, ki mu jo je naložila angleška državna oblast.

Osemnajsto stoletje pomeni prepород ali začetek strokovnega in znanstvenega delovanja, to je čas velikih prosvetljenih idej, ustvarjenih na podlagi znanja, izkušenj, raziskovanja in izumov posameznikov ter skupnosti predhodnih stoletij. Razlikovati in osamosvajati se je začelo strokovno ter znanstveno delovanje, ki se nista povsem razšli, zlasti takrat ne, ko je družbeni razvoj in napredovanje, bolj kot kadar koli predtem, začela načrtovati država. Na Goriškem je ta oblast glede na prirodne danosti podpirala predvsem kmetijstvo. To pa je bilo mogoče uspešno doseči le z raziskovalnim delom, h kateremu so pripomogle zlasti deželne kmetijske družbe, tudi goriška, ustanovljena leta 1765.

V raziskovalna prizadevanja na Goriškem se je tedaj vključil tudi svetolucijski rojak Anton Muznik (1726–1803). Opredeljeval se je

deželansko, po območju, na katerem je deloval, in ne jezikovno oziroma narodnostno. Njegovo strokovno delo ima predvsem dva poudarka: prirodoslovni pogled na Goriško, zajet v knjigi *Clima goritiense* iz leta 1781 (slovenski prevod 2000), in zdravstvena opazovanja bolezni goriškega prebivalstva v različnih letnih časih. Ta so bila prav tako objavljena v posebni publikaciji in periodičnih tiskih Goričana Gianna Giuseppeja Barzellinija (1730–1804). Danes se taka higienska opazovanja ne štejejo povsem pod znanstvenoraziskovalno delo, a pred dvesto in več leti, v Muznikovih časih, je bilo drugače. Navsezadnje pa *Clima goritiense*, prva prirodoslovna knjiga o goriški deželi, pokaže – to je mogoče ugotoviti s pregledom literature, ki jo Muznik navaja – široko avtorjevo prirodoslovno znanje, da je zrcalo novih razmer v prosvetljeni terezijanski državi. Ta je namreč začela še posebej skrbeti za zdravstveno stanje svojih državljanov.

Osemnajsto stoletje je bilo pravzaprav zdravniško, saj se je tedaj uveljavilo v svetu nekaj goriških rojakov, kot sta Solkanca Marko Anton Plenčič (1705–1785) in Anton Mihelič (1748–1818). Prvi je bil profesor na dunajski univerzi, pisec medicinskih knjig in s svojo teorijo o »živem kužilu« (contagium vivum) predhodnik Pasteurjeve mikrobiologije. Anton Mihelič je bil nevrolog in se je kot profesor univerze v Pragi povzpел celo do mesta njenega rektorja. Lepa je béra njegovih strokovnih in znanstvenih del. Manj je raziskano življenje še enega izmed solkanskih rojakov zdravnika Franca Ksaverija Bense (približno 1679–1750), ki je leta 1717 objavil knjigo o zatiranju kuge na Dunaju v letih 1712–1714. Zdravnik Andrej Bratašević (1751; dan smrti neznan), rojen v Vipavskem Križu, je leta 1779 na Dunaju objavil disertacijo o zdravljenju različnih bolezni. Deset let mlajši od Brataševića je bil filozof in zdravnik Jožef Mislej (1761; dan smrti neznan) iz Podrage, ki je bila takrat na Kranjskem. Bil je profesor na

graški univerzi, pisec medicinskih in filozofskih znanstvenih del ter pobudnik nove znanstvene vede, nekakšne univerzalne matematične logike.

V 19. stoletju, ko so bili že močno opazni znaki prosvetljenih prizadevanj, je mogoče za ozemlje Goriške ugotoviti naslednje. Po Napoleonovih vojnah in v restavracijskem času se upravne meje Goriške uredijo ter ostanejo nespremenjene do konca habsburške monarhije (1918). Gorica je postalo središče dežele, ki je obsegalo skoraj 3000 km² in ga je naseljevalo četrto milijona prebivalcev, poleg tega pa ni bilo le gospodarski center, marveč tudi sedež cerkvene oblasti, goriške metropolitije. Zato je tu imelo svoj sedež in ima od leta 1818 tudi bogoslovno semenišče. To je bila visoka šola, ki je takrat ni premogel niti Trst. Bila je edina šola take stopnje v Avstrijskem primorju, v upravni enoti, ki je poleg Goriško-Gradiške vključevala še Trst z okolico in Istro. Seveda pa se Gorica, ki ima sredi 19. stoletja okoli 11.000, ob nastopu prve svetovne vojne pa že 31.000 prebivalcev, ne more primerjati s Trstom, ki neprestano rase, demografsko in ekonomsko.

V času pred letom 1848 je bila Gorica zatočišče burbonske kraljeve družine, ki jih je v mesto pripeljala begunska pot. S kraljevo družino je tedaj (1837) v Gorici kot njihov domači učitelj živel sloviti francoski matematik Augustin Louis Cauchy (1789–1857). Po dveh letih pregnanstva se je vrnil v Francijo in tam nadaljeval svoje poklicno delo. Med bivanjem v Gorici je imel strokovne stike z gojenjem goriškega bogoslovja, cerkljanskim rojakom Francetom Močnikom (1814–1892), ki je kasneje zaslovel s pisanjem šolskih učbenikov. Močnik je svojo znanstveno razpravo s področja matematike (1839) posvetil Gaudyju, ki mu je bil tudi v pomoč pri pisanju doktorata; zagovarjal ga je na univerzi v Gradcu.

V prvi polovici 19. stoletja sloni velik del raziskovalnega delovanja na Goriškem na

deželni kmetijski družbi. Na kranjskem delu Vipavske tedaj deluje župnik v Šembidu (Podnanosu) Matija Vertovec (1784–1851); njegovi knjigi o kmetijski kemiji in vinoreji sta napisani na podlagi avtorjevih izkušenj ter namenjeni prosvetljevanju kmetovalcev. Ni podatkov, da bi delo profesorjev goriškega bogoslovja preseglo poklicne okvire, čeprav so tedaj učili ugledni teologi slovenskega rodu, na primer Anton Feliks Caffou (1799–1877) in Jožef Friderik Crobath (1795–1877). Nedvomno pa so goriške izkušnje, delo v semenišču in gimnaziji, vplivale na znanstveno pot radovljiskega rojaka dr. Antona Füstera (1808–1881), ki je učil na goriškem bogoslovju in gimnaziji verstvo ter pedagogiko. Leta 1847 je postal profesor pedagogike na Dunaju in je prav zaradi svoje udeležbe v dunajski revoluciji leta 1848 bolj kot po svojem pedagoškem delu – veliko tega je izšlo tudi v slovenskem prevodu – poznan po svoji revolucionarni aktivnosti, zaradi katere je postal politični emigrant.

Okoli leta 1850 je Gorica pospešila demografsko rast prav zaradi načrtovane državne gospodarske politike in od bolj ali manj organiziranega dela posameznikov z izrazito gospodarskimi cilji. Tu se je pokazala v rasti gospodarskih, sodobnemu razvoju prirejenih ustanov ne le v mestu, marveč tudi na podeželju. Železniška povezava s Trstom in Vidmom je omogočala, da je Gorica postajala prehodno središče za gospodarske povezave z Italijo. Z uveljavitvijo parlamentarizma v habsburški monarhiji po letu 1860 se je moč dežele okrepila, zlasti vpliv njene samouprave. Z letom 1849 je dobila reformirano gimnazijo, nato še realko in malo kasneje, po osnovnošolski reformi, tudi učiteljske. Posebno mesto je pripadalo tudi samostanski frančiškanski gimnaziji na Kostanjevici pri Gorici. Utrditev šolske mreže je pomenila, da so v Gorico začasno ali za stalno prihajali tudi pedagoški delavci, poleg Nemcev in Italijanov tudi Slovenci. Sodelovali so v javnem

življenju mesta in dežele, obenem pa so se nekateri posvečali strokovnim problemom, čeprav so imeli v malem mestu zaradi narašev svojega raziskovalnega dela skromnejše pogoje za ustvarjanje. Spremenjene razmere pa so se kazale tudi v znanstvenoraziskovalnem delu, ki je nastajalo na Goriškem, zlasti v njenem glavnem mestu. Odvijalo se je predvsem v dveh smereh, v svilorejskem zavodu oziroma inštitutu, kot bi ga danes imenovali, ki je v Gorici nastal v začetku leta 1869, ter v delu posameznikov, predvsem srednješolskih učiteljev in uglednih upokojencev (tak je bil na primer Carl Czörnig); odločali so se večinoma za humanistične vede. Že v dvajsetih letih 19. stoletja se je gimnazijska knjižnica s pomočjo mecenov, pa tudi oblasti, spremenila v javno študijsko knjižnico, katere naslednik je še vedno delujoča goriška državna posoška knjižnica (Biblioteca Statale Isontina).

Svilorejski zavod (Seidenbau versuchstation) – prva kmetijska raziskovalna ustanova v slovenskih deželah – je bil tudi edina organizirana raziskovalna ustanova v Gorici do prve svetovne vojne. Med letoma 1869 in 1872 je izdajal svoje glasilo *Seidenbauzeitung*. Po letu 1880 je zavod svojo dejavnost razširil na področje vinarstva, nato pa na vse panoge kmetijstva. Njegov dolgoletni vodja je bil Slovenec Ivan Bolle (1850–1924), rojen na Proseku, znan kot pisec številnih strokovnih objav o svilopreji in kmetijstvu. Zavod je bil središče avstrijskega svilarstva, obiskovali so ga mnogi priznani strokovnjaki, med njimi tudi mikrobiolog Louis Pasteur (1822–1895) kot raziskovalec bolezni, ki se je pojavila pri svilopreji na Goriškem.

Na Goriško so prihajali z raziskovalnimi nameni tudi znanstveniki drugačnih usmeritev. Med prvimi je bil ruski jezikoslovec in narodopisec Ismail Ivanovič Sreznjevski (1812–1880), sledil mu je prav tako ruski jezikoslovec, a poljskega rodu, profesor univerze v Sankt Peterburgu Jan Ignacy Nieciśław

Baudouin de Courtenay (1845–1929) in nemški patolog Rudolf Virchow (1821–1902), ki si je leta 1888 ogledal tudi arheološka izkopavanja pri Sv. Luciji (danes Most na Soči). Izkopavanja je vodil tržaški zdravnik in arheolog Carlo Marchesetti (1850–1926), poznan tudi kot raziskovalec prazgodovinskih najdišč na Krasu.

V tem času so strokovne kmetijske publikacije nastajale na slovenskem oddelku deželne kmetijske šole v Gorici. Učitelj na isti šoli Fran Povše (1845–1916) je v letih 1875–1877 objavil učbenik *Umni kmetovalec* v treh delih. Franc Kuralt (1847–1921), ki je prav tako učil na šoli, je objavil knjigo *Umni sadjerejec* (1878). V Gorici so izhajala kmetijska glasila, kot so *Umni gospodar*, *Gospodarski list*, *Kmetovalec* in *Primorski gospodar*. Do prve svetovne vojne je bilo kmetijstvo in deloma gozdarstvo edino, katerega razvojna pot je bila utemeljena v organizirani raziskovalni obliki.

Drugo neformalno obliko raziskovanja so predstavljali, kot že povedano, predvsem posamezniki, profesorji in učitelji na raznih stopnjah šol v Gorici ter drugi. Njihovo delo je bilo usmerjeno predvsem k humanistiki. Avtorji so svoje raziskave objavljali v izvestjih gimnazije in realke ter slovenskem revijalnem tisku, ali pa samostojno. Poučna tudi za naš čas bi bila celotna izdaja vseh slovenskih razprav, ki so izšle v izvestjih goriške državne klasične gimnazije in realke. Profesorji so bili zelo različno strokovno usmerjeni, različno je bilo tudi njihovo raziskovalno hotenje, in tako je tudi njihov pomen zrcalo takih različnosti. Najpomembnejše mesto med goriškimi slovenskimi znanstveniki zagotovo pripada vsaj dvema: zgodovinarju in profesorju na goriškem učiteljišču Francu Kosu (1853–1924), ki je s svojo izdajo virov *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* (1902–1928) – nastajala je v celoti v Gorici – postavil temelje slovenskemu srednjeveškemu zgodovinopisju, ter jezikoslovcu p.

Stanislavu Škrabcu (1844–1916), ki je živel in deloval v samostanu na Kostanjevici pri Gorici ter izdajal periodično publikacijo *Cvetje z vrtov sv. Frančiška* (1880–1915). Ob njiju je mogoče postaviti še bogoslovnega profesorja Štefana Kociančiča (1818–1883), ki je slovel kot leksikograf, krajevni zgodovinar in knjižničar. Toda ob Škrabcu je v Gorici (sicer občasno) živelo še nekaj uglednih in izšolanih filologov, kot so Ivan Šolar (1827–1882), Maks Pleteršnik (1845–1923), kasneje Janko Pretnar (1880–1951), Ivan Koštial (1877–1949) in Anton Sovre (1885–1963). Med zgodovinarji so poleg že omenjenega Franca Kosa v Gorici učili še Simon Rutar (1851–1903), dalje Fran Šuklje (1849–1935) in Karel Capuder (1879–1960). Z znanstvenim delom pa so se ukvarjali fizika Jakob Čebular (1844–1929) in Anton Šantel (1845–1920), geolog Ferdo Seidl (1856–1942) in astronom Matej Vodusek (1839–1931). Realčni profesor Jakob Zupančič (1871–1939) je med bivanjem v Gorici leta 1911 izdal prvo slovensko knjigo o letalstvu, ki je nastajala vzporedno z goriškimi letalskimi poskusi bratov Edvarda in Jožeta Rusjan; njuno delo je temeljilo na konstrukciji letal. Fran Erjavec (1834–1887), pomembna osebnost slovenske literarne zgodovine, je bil profesor na goriški realci. Ob pisateljevanju se je ukvarjal z naravoslovnimi vedami in zbiral tudi narodopisno gradivo ter gradivo za slovar slovenskega jezika. Na goriškem bogoslovju so učili ugledni teologi, kot so Janez N. Hrast (1830–1874), Anton Mahnič (1850–1920) in Franc Žigon (1861–1936); obetavni filozof Ivan Jurič (1868–1894) iz Medane je umrl potem, ko je doktoriral na papeški univerzi (Germanik) v Rimu.

Obsežna je tudi vrsta znanstvenikov in javnih delavcev, ki so izšli iz več generacij slovenskih srednješolcev v Gorici, kot so bili že omenjena Štefan Kociančič in Simon Rutar, botanik Franc Krašan (1840–1902), duhovnik Janez Nepomuk Hrast in Anton Mahnič. Sledijo jim Anton Rudež (1847–

1907), pedagog in avtor knjige o gluhone-mih, filolog Karel Štrekelj (1859–1912), zgodovinarja Miroslav Premrou (1871–1944) in Milko Kos (1892–1972), teolog in zgodovinar Josip Srebrnič (1876–1966), literarni zgodovinarji Avgust Žigon (1877–1941), Avgust Pirjevec (1887–1943) in Janko Bratina (1882–1920), pravni zgodovinar in politik Bogumil Vošnjak (1882–1959), gospodarstvenika Ivan Slokar (1884–1970) in Milko Brezigar (1886–1958), filozofa Klement Jug (1898–1924) in Franjo Čibej (1901–1929), leksikografa Josip Nemec (1900–1902) in Anton Kacin (1901–1984), gradbenik, mostograditelj Mihael Štrukelj (1851–1923), fizik in profesor Ljubljanske univerze Julij Nardin (1877–1959) ter zdravnik urolog Rihard Jug (1875–1949). Ta seznam bi lahko dopolnili z mlajšimi, rojenimi na začetku 20. stoletja, oziroma vsemi, ki so jim v 20. stoletju na obeh straneh državne meje sledili.

V Gorici pa so pred prvo svetovno vojno živeli tudi nekateri drugi slovenski javni delavci, ki so delovali tudi znanstveno in strokovno. Posebno mesto pripada mnogostranskemu izobražencu pravniku Henriku Tumi (1858–1935), ki je bil sicer rojen v Ljubljani, a se je izjemno vživel v krajevno javno dejavnost na Goriškem, predvsem politično in gospodarsko; znanstveno je deloval kot teoretik marksizma, politolog in s pisanjem poglavij iz psihološke stroke. Med prišleki v Gorico je treba omeniti zdravnika Antona Breclja (1875–1943), psihiatra Frana Göstla (1865–1945) in pravnika Vladimirja Knafliča (1888–1943). Nekateri drugi ugledni slovenski znanstveniki so se na Goriškem le rodili, denimo umetnostni zgodovinar Vojeslav Mole (1886–1963) v Kanalu ob Soči, ali pa kasneje literarna zgodovinarja Anton Ocvirk (1907–1980), rojen v Žagi pri Bovcu, in Viktor Smolej (1910–1992), rojen v Prvačini.

V razvoju slovenskega znanstvenega dela na Goriškem je posebno mesto pripadalo tudi založništvu, ki je na Goriškem omogoča-

lo izhajanje *Rimskega katolika* in kasneje prav tako dveh osrednjih slovenskih revij, ki sta objavljali tudi znanstvena dela, *Vede in Naših zapiskov*. V Gorici so izhajala strokovna dela, kot so Knafličevo skoraj 400 strani obsegajoče teoretično delo *Socializem* (1911), knjiga o *Srednješolski vzgoji* (1912) Karla Ozvalda (1873–1946), monografija o *Kamniških ali Savinjskih Alpah* (1907–1908) Ferda Seidla (1856–1942) in biološka knjiga *O istvu življenja* (1913) Borisa Zarnika (1883–1945). Kot dodatek k tem navedbam velja opozoriti na objave doktorskih disertacij. Kar veliko jih je, a naj omenimo le disertacijo Ivana Preglja o patru Rogeriju Ljubljanskem v reviji *Voditelj v bogoslovnih vedah* (1910) in disertacijo iz srednjeveške zgodovine Tirolske Ivana Slokarja (izšla je v *Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Vorarlbergs*, 1911). Omembe vredna je tudi pobuda goriške nadškofije, da zbira gradivo za cerkveno krajevno zgodovino, več takih objav je našlo mesto za objavo v nadškofijskih glasilih (na primer *Folium periodicum*).

Iz povedanega je mogoče ugotoviti, da se na Goriškem razvoj slovenske znanosti ni mnogo razlikoval od razmer v drugih predelih slovenskega ozemlja. K razvoju na polju humanističnih ved so pred prvo svetovno vojno v prvi vrsti prispevali srednješolski učitelji, mnogi med njimi z znanjem in ambicijami, da postanejo univerzitetni profesorji. Na Goriškem je bila državna intervencija v raziskovalno delo že od začetkov usmerjena predvsem v kmetijstvo, kjer so imeli največjo korist ravninski predeli dežele, naseljeni predvsem s Furlani in Italijani. Samodejno se zato postavlja vprašanje o odnosih med narodnostma tudi na raziskovalnem polju. V letih pred prvo svetovno vojno o kakem sožitju in posebnem sodelovanju ni mogoče govoriti. Nezmožnost sodelovanja se je pokazala predvsem pri zgodovinarjih in domoznancih, tudi zaradi velikega vpliva političnih namenov, ki so pogostokrat vzpodbujali

polemične medsebojne spise slovenskih in italijanskih zgodovinarjev.

Razvoj, ki smo ga le nakazali, je prekinila prva svetovna vojna. Njene posledice so v mnogočem spremenile podobo slovenske Gorice in Goriške. Življenje je bilo podrejeno najprej vojnim razmeram, čas po vojni pa obnovi civilnega življenja. Dogajanje prve svetovne vojne je na soško bojišče (Šempeter pri Gorici, 1915) privedlo tudi nekatere ugledne znanstvenike. Med njimi je bil tudi na Dunaju rojeni Erwin Schrödinger (1887–1961), ki je leta 1933 prejel Nobelovo nagrado za fiziko.

Že med vojno pa so se pojavili razmisleki, predvidevanja in načrti, kaj bo prinesel čas, ki bo vojni sledil. Nanj se je bilo treba pripraviti zlasti z gradivom, ki naj bi uresničilo prvenstveno zahtevo slovenske politike, da se ustvari Zedinjena Slovenija, zlasti pa, da se ustrezno začrta državna meja med nastajajočo in nastalo jugoslovansko državo ter državami Italije, Avstrije in Madžarske tako, da bo ustrezala narodnostnim principom.

Da bi se taka odločitev le uresničila na mirovni konferenci v Parizu (1919), je zlasti slovenska delegacija, kot del kot jugoslovanske strani, pripravljala gradivo, ki naj bi dokazovalo, da se dežele nekdanjega Avstrijskega primorja (Goriška, Trst, Istra) z večinskim slovanskim prebivalstvom ne smejo dodeliti Italiji. Gradivo, ki je v obravnavo vključilo tudi Beneško Slovenijo, je izšlo v več publikacijah, katerih avtorji so bili poznavalci iz vrst primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov (Milko Kos, Dinko Puc, Rajko Nahtigal, Miroslav Premrou, Otokar Rybař, Dragotin Gustinčič itd.). Dokazno gradivo ni zadostovalo, da bi bila nova meja, določena po Rapalski mirovni pogodbi (1920), uresničena po željah Slovencev. Del zbranega in objavljenega gradiva je služil v podporo reševanja in razumevanja problemov, ki so nastali med obema vojnoma, v odnosu slovanske manjšine do italijanske fašistične oblasti. Pri tem

delu so bili zelo zavzeti primorski Slovenci in istrski Hrvati, živeči kot emigranti v Jugoslaviji (Lavo Čermelj, Lojze Berce, Ive Mihovilović, Mijo Mirković, Josip Roglič, Joža Lovrenčič, Lado Božič, Engelbert Besednjak, Branko Vrčon, Josip Wilfan, Jožko Žiberna itd.).

Med obema vojnama so v Gorici znanstveno delovali le redki Slovenci. Nekaj let po vojni je Henrik Tuma v goriški znanstveni reviji *Studi Goriziani* (1924) objavil jezikoslovno študijo. V italijanskih znanstvenih revijah je izšlo več razprav Miroslava Premrouja. Oglasil se je sin slovenske matere Umberto Bonnes (1890–1945), gimnazijski profesor v Gorici, ki se je dotaknil novejšje slovenske zgodovine. Med vojnama v Gorici je izšlo nekaj v italijanščini oziroma francoščini napisanih doktorskih disertacij slovenskih avtorjev, denimo Cirila Nemca (1899–1984) o likvidaciji avstro-ogrske banke (1924), Alfonza Čuka (1912–1975) o ruski cerkvi in kultu sv. srca (1941) ter Rudolfa Klinca (1912–1977) o uvajanju cerkvenih reform Jožefa II. v goriški nadškofiji (1944). Najobsežnejše znanstveno delo dvajsetih let je bil izid Resovega Dantejevega zbornika tudi s sodelovanjem Gaetana Salveminija in Benedetta Croceja v italijanskem jeziku leta 1923 v Gorici, slovenska verzija je izšla že pred tem v Ljubljani (1921). Znanstveno delo Alojza Resa (1893–1936) je bilo namenjeno literarni in umetnostni zgodovini. Z literarno zgodovino se je ukvarjal tudi pisatelj Andrej Budal (1889–1972), več pa je bilo krajevnih zgodovinarjev, kot so Stanko Stanič (1893–1955), Franc Rupnik (1890–1947), Venceslav Bele (1887–1938) in Rado Bednařik (1902–1975). Gotovo pa sta izjemno delo opravila že omenjena Anton Kacin kot pisec slovenskih slovničnih učbenikov v italijanščini in Josip Nemec, ki je bil avtor ali soavtor obsežnih slovarskih del, zlasti italijansko-nemškega slovarja in slovenskih slovnice za Italijane. Goriški rojaki so se uveljavljali tudi zunaj ožje domovine, predvsem v matični Sloveniji. V dvajsetih letih je tu doktoriralo

več Goričanov (Alojzij Res, Klement Jug, Anton Kacin, Peter Zavrtanik, Fran Vatovec itd.). Prav pa je povedati, da je bil prvi doktor oziroma doktorica, promovirana na ljubljanski univerzi (1920), Ana Mayer Kansky (1895–1962) iz Lož pri Vipavi, takrat na Kranjskem. Goričani so postali tudi profesorji ljubljanske in drugih univerz (zgodovinar Milko Kos, jezikoslovec in kobariški rojak Radivoj Mikuš, fizik Julij Nardin, umetnostna zgodovinarja Vojeslav Mole in v Červinjanu rojeni France Mesesnel), mesta univerzitetnih učiteljev univerze v Ljubljani so zasedli tudi nekdanji profesorji goriških srednjih šol (Karel Ozvald, Janko Pretner, Julij Nardin).

Zelo pomembno vlogo je odigral leta 1925 v Ljubljani ustanovljen Manjšinski inštitut, predhodnik današnjega ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja. Ena temeljnih nalog obeh inštitutov je bila in je še danes vsestransko proučevanje zahodne Slovenije.

Preostane nam le še pogled na obdobje po drugi svetovni vojni, ki je seveda prineslo nove razvojne poti znanstvenega in raziskovalnega dela v skladu z duhom časa. V prvih letih po vojni je življenje potekalo predvsem pod vplivom odpravljanja materialne vojne škode na Slovenskem, na Primorskem pa zlasti v pričakovanju na ureditev novih državnih meja med Jugoslavijo/Slovenijo in Italijo ali, kakor se je pogovorno pogosteje imenovalo to dogajanje, kot »boj za meje nove Jugoslavije«. Primer se je zaključil s podpisom Pariške mirovne pogodbe (1947), dokončno pa s sklenitvijo Osimskih sporazumov (1975).

Tudi v obnovitvenem času se je predstavljala in razvijala raziskovalna dejavnost. Načrtovanje gradnje Nove Gorice je izzvalo strokovnjake iz gradbene stroke (arhitekta, urbaniste) in družboslovce (geografe, sociologe in naravoslovce (vremenoslovce, agronome), zdravstvene delavce itd.). To znanstveno usmeritev nakazujejo objave Antona Melika, Igorja Vrišerja, Zdravka Mlinarja,

številne diplomske naloge ter disertacija Katje Jerman (2008) in urbanistična monografija Tomaža Vuge (2018).

Že proti koncu druge svetovne vojne se je okoli mejnih vprašanj ponovilo dogajanje, ki se odvijalo po prvi vojni v letih 1918–1920 in se je končalo podpisom Rapalske pogodbe (1920) in nato še Rimske pogodbe (1924).

Tokrat je bila slovenska stran bolje organizirana, saj se je na reševanje mejnega vprašanja pripravljala že med vojno, in sicer z ustanovitvijo znanstvenega inštituta (12. 1. 1944) pri Predsedstvu SNOS (vodja prof. Fran Zwitter), ki je tudi še po vojni pripravljal ustrezno gradivo, da ga bo uporabila jugoslovanska/slovenska stran na mednarodni ravni, ko se bo odločalo o novih jugoslovanskih/slovenskih mejah na severu in zahodu (sem je bila vključena tudi Beneška Slovenija s Kanalsko dolino). Nastalo je veliko gradiva, ki je bilo v veliki meri objavljeno, med drugim tudi v zbornikih *Oko Trsta* v uredništvu Viktorja Novaka in Frana Zwittra (Beograd, 1945) ter v obsežni monografiji *Slovensko Primorje in Istra* (Beograd, 1953). Prvi navedeni zbornik je nastajal še med vojno (tiskanje v Beogradu je bilo končano 6. novembra 1945). Zbornik iz leta 1953, ki je tematsko obsežnejši, je obdeloval tudi prva povojna leta. Poleg Hrvatov so pri njem sodelovali tudi Slovenci (med njimi Primorci France Bevk, Lavo Čermelj, Ivo Juvančič, Lino Legiša, Milko Kos, Milko Matičetov, Vasilij Mirk in Staniko Peterin). Ta zbornik je bil dolga desetletja okvir in podlaga, na kateri se je prikazovala tudi zgodovina Goriške.

Iz inštituta, ustanovljenega januarja leta 1944, sta se razvila povojni Muzej narodne osvoboditve Slovenije (1948) in Inštitut za narodnostna vprašanja (1948), kasneje se jima je pridružil še Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (1959; od 1989 Inštitut za novejšo zgodovino). Ustanovitev teh zavodov je ob že obstoječih muzejih, arhivih in knjižnicah ponudila nove muzeje s poudarkom

na antifašizmu ter narodnoosvobodilnem boju. Na Primorskem je bila zaradi posebnega toka zgodovine mreža teh ustanov slabše razvita. Zato so osrednja slovenska strokovna društva (na primer zgodovinarji leta 1948) sporočala in predlagala potrebo po ustanovitvi teh z zgodovinopisjem povezanih ustanov na krajevni ravni, tudi na Goriškem. Na tako zakasnelo stanje so opozarjali tudi posamezniki ob svojem strokovnem in znanstvenem delu.

V spremenjenih razmerah po drugi svetovni vojni so se kot odgovor na pobude v obeh delih z državno mejo ločene Goriške tako v novonastalih knjižnicah, arhivih in muzejih samodejno pojavljali prvi znanilci raziskovalnega delovanja, zlasti na polju družboslovja in humanistike (Zorko Jelinčič, Zdravko Jelinčič, Srečko Logar, Srečko Vilhar, Miroslav Pahor, Drago Pahor, Atilij Rakar, Marijan Brecelj itd.).

Zaradi dnevnih dogodkov in temeljnih značilnosti zahodne Slovenije, ki jo je meja razdelila med predele v matični domovini in predele v Italiji (bivša Tržaška in Goriška pokrajina, Beneška Slovenija z Rezijo in Kanalsko dolino v bivši Videmski pokrajini), je bilo namreč potrebno tudi dobro poznavanje zgodovine. Značilnosti so bile predvsem stičišče jezikovnih in drugih značilnosti slovensko-romanske sosesčine ter zelo utemeljena in preizkušena narodnostna občutljivost. Prav na teh spoznanjih je bilo treba premišljeno načrtovati poti bodočega razvoja v tesni navezanosti z nameni in cilji raziskovalnega dela, ki se je sicer zelo uspešno rojevalo najprej v obalni Primorski, zlasti po tem, ko je bilo začasno (1954) in nato končno rešeno (1975) »tržaško vprašanje«. Uspešen razvoj družboslovnih in humanističnih značilnosti je na obalnem pasu kasneje dobil izjemno razsežnost, katere potrdilo je Univerza na Primorskem in Znanstveno-raziskovalno središče v Kopru.

Dodati pa je treba, da so se poglobljene raziskovalne pobude (inštituti) pojavljali tudi v drugih družbenih panogah, vendar tudi koordinirano s planskimi komisijami upravnih in političnih oblasti vseh stopenj, od občinskih do republiških. Na Goriškem so se posebej sestavljene raziskovalne skupine osnovala na področju gospodarstva (tovarna pohištva Meblo v Novi Gorici, elektrogospodarstvo), šolstva (delavske univerze), zdravstva (bolnišnica v Šempetru pri Gorici, Higijenski zavod v Novi Gorici), kmetijstva, veterinarstva in gozdarstva.

Sredi leta 1966 je v Novi Gorici prve pogajanje dobil sociološki center v okviru občinskega odbora SZDL (delovanje sociologov Jožeta Šušmelja in Marjana Tavčarja). Kljub nekaterim dobro opravljenim anketnim raziskavam ni zmožal zaživeti. Že konec šestdesetih letih 20. stoletja so se pojavljale pobude, da bi Nova Gorica, ki je bila takrat le še občinsko središče, a neformalni center tako imenovane severnoprimorske regije (zajemala je večji del nekdanje zgodovinske dežele Goriške), pridobila podružnico Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani ter enega od inštitutov Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU), predvsem zgodovinskega. Te zamisli so se razvile predvsem na podlagi spoznanja o posebnostih goriškega prostora, med njimi je najbolj izstopala romansko-slovenska zahodna meja z vsemi pozitivnimi in mnogostranskimi učinki, pa tudi manj koristnimi vplivi. Med slednje je sodil in še vedno sodi politični in gospodarski pritisk na jezikovno mejo, ki sega tudi preko nje. Poleg tega pa bi bližina arhivskih nahajališč in knjižnic (Trst, Videm, Gorica, Čedad) olajšala raziskovalno delo. V sedemdesetih letih so bila prizadevanja, da bi v hiši pisatelja Franceta Bevka v Rožni Dolini nastal center za literarnozgodovinske raziskave. Kasneje, v devetdesetih letih, je ob prvem simpoziju, posvečenem jezikoslovcu p. Stanislavu Škrabcu, zrasla zamisel, da bi v Novi Gorici

ustanovili študijsko središče, ki bi omogočalo razvoj slovenističnih strok. Prizadevanja, da bi Goriški muzej razširil svojo dejavnost tudi na področju znanstvenoraziskovalnega dela (zgodovina Primorske v 19. in 20. stoletju), niso bila uspešna, pa čeprav je muzej dokazoval svojo raziskovalno usmerjenost z znanstvenimi knjižnimi izdajami (zlasti ob tisočletnici Gorice) in periodično publikacijo *Goriški letnik* (od leta 1974).

Med vzpodbudami, da dobi Nova Gorica eno od oblik raziskovalnega središča mednarodnega značaja, je bila dejavnost skupnosti Slovencev v Italiji in domoznansko raziskovalno bolj sproščeno in bolj korektno delo pri zgodovinarjih na Goriškem ter v furlanskem prostoru. Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu (Slori) je imel in še ima s svojimi podružnicami v Gorici, Čedadu ter Kanalski dolini predvsem raziskovalne namene. Ključno vlogo opravlja slovenska Narodna in študijska knjižnica (sedež v Trstu in Gorici) s svojimi podružnicami in odseki, zlasti z oddelkom za zgodovino in etnografijo v Trstu.

Raziskovalci in znanstveniki slovenskega rodu so bili in so še vedno vključeni v dejavnost ustanov večinskega naroda, najdemo jih kot univerzitetne učitelje in sodelavce raziskovalnih ustanov v Gorici, Trstu ter Vidmu. Veliko so pripomogli k temu, da je italijanska historiografija, obremenjena z nacionalizmom in nekritičnim obravnavanjem Slovencev kot naroda brez zgodovine, spremenila obravnavo obmejnega prostora.

Gorica je po tem, ko je skoraj samodejno prenehala z delovanjem škofijsko semenišče, znova postala univerzitetno in visokošolsko mesto z vso spremljajočo raziskovalno ter pedagoško organizacijo, ki jo tako mesto potrebuje. V Gorici delujeta goriški podružnici tržaške (od 1989) in videmske univerze (od akademskega leta 1993/1994), od leta 2006 je v Gorici (v bivšem Šolskem domu v Križni ulici) začasno delovala tudi novogoriška univerza.

Poleg navedenega deluje v Gorici še nekaj italijanskih znanstvenoraziskovalnih institucij, kot so mednarodni sociološki inštitut (Istituto di sociologia internazionale – IS-IG), pokrajinski muzeji (Musei provinciali), državna posoška knjižnica (Biblioteca Statale Isontina), državni arhiv (Archivio di stato) in nadškofijski arhiv, Inštitut za versko in družbeno zgodovino (Istituto per la storia sociale e religiosa), Inštitut za srednjeevropska srečanja (Istituto per incontri culturali mitteleuropei) ter Furlansko filološko društvo (Società Filologica Friulana). Prava znanstvena periodična revija v Gorici je glasilo goriške državne knjižnice *Studi Goriziani*.

V delu navedenih italijanskih ustanov obmejnega prostora so se kazale tudi raziskovalne smeri, ki jih je v povezavi z italijansko-slovenskimi skozi zgodovino nakazalo tudi poročilo *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956* (2003). Žal tega poročila italijanska vlada ni uradno potrdila, čeprav je sestavljeno kot znanstveno delo in je bila italijanska vlada tudi sopredlagatelj skupine strokovnjakov, ki so to poročilo sestavili.

Leta 1987 so dozoreli pogoji, da je Zgodovinski inštitut Milka Kosa, eden izmed sestavnih delov Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU), z začetkom druge polovice istega leta v Novi Gorici odprl svojo raziskovalno enoto, ki sta ji bila zaradi volje dedičev pridružena knjižnica in arhiv Henrika Tume, slovenskega politika, publicista in planinca. Tuma je bil s svojim življenjem in delom tesno povezan z zahodnimi predeli slovenskega etničnega ozemlja. Prav zavoljo te zapuščine je bila v nastajanje raziskovalne enote pogodbeno vključena tudi novogoriška mestna občina. Za nastanek enote sta si poleg upravnika Zgodovinskega inštituta dr. Staneta Grande še zlasti prizadevala takrat odhajajoči direktor ZRC SAZU dr. Mitja Zupančič in njegov naslednik, sedanji direktor dr. Oto Luthar. V enoti je na začetku

tudi kot vodja deloval dr. Branko Marušič. Svoje delo je opravljal v okviru raziskovalnih nalog Zgodovinskega inštituta, poleg tega pa mu je okolje narekovalo druge naloge, a vselej povezane s krajevno preteklostjo in domoznanstvom. Pri njihovem uresničevanju so mu poleg sodelavcev zgodovinskega inštituta v Ljubljani občasno pomagali diplomanti in študentje ustreznih študijskih smeri.

V zahodnem slovenskem prostoru sta tedaj že bila dva dislocirana sestavna dela ZRC SAZU, in sicer Inštitut za raziskovanje krasa v Postojni in raziskovalna enota Inštituta za biologijo ZRC SAZU v Tolminu. Njun nastanek je bil tesno povezan z okoljem, kjer sta delovala in še delujeta. A tudi Nova Gorica je bila zaradi svoje lege in primerne okolja, ki ga nudi, zelo ustrezen kraj za raziskovanje preteklosti slovenskega zahoda, jezikoslovja, narodopisja in zgodovine umetnosti. Od začetka leta 2004, ko se je v Novi Gorici raziskovalna enota zgodovinskega inštituta postopoma preoblikovala v Raziskovalno postajo (RP) ZRC SAZU, je ločeno nastajal tudi dodiplomski študij slovenistike na novogoriški univerzi (takrat Politehniki) ter podiplomski študij kulture in idej (interkulturne študije) v Ljubljani pri ZRC SAZU. Pri teh študijskih nalogah so kot predavatelji delovali tudi sodelavci RP.

Na tem mestu je treba prikazati široko razprto delovanje predvsem ZRC SAZU, ki obsega mrežo samostojnih raziskovalnih skupin (inštitutov) in ga je ustanovila SAZU 19. novembra 1981. V letu 1994 je ZRC SAZU dobil pravice in dolžnosti javnega raziskovalnega zavoda. Združuje 17 inštitutov in ima lastno založbo. V njegovem dosedanjem delu je ustanovitev RP ZRC SAZU v Novi Gorici (2004) novost in hkrati rezultat prizadevanj, da je ZRC SAZU območje svojega dela po preudarku razširil tudi na nekatera večja slovenska pokrajinska središča (Maribor, Petanjci v Prekmurju). Ob tem je vredno

omeniti dejavnost raziskovalnega središča ZRC SAZU pri slovenski manjšini v Avstraliji (historični arhiv za Slovence v Avstraliji v New South Walesu).

RP postaja je po začetnih zapletih s prostorsko namestitvijo dobila svoj sedež na Delpinovi ulici 12 v Novi Gorici. Pred tem se je iz sprva začasnih prostorov podjetja Iskra Delta v Novi Gorici preselila najprej v novogoriško občinsko palačo in se javnosti v deloma prenovljenih delovnih prostorih prvič predstavila tudi v središču mesta 10. septembra 2004. K zagotovitvi delovnih prostorov je veliko pripomogla Mestna občina Nova Gorica.

Skozi leta se je število raziskovalnih nalog povečalo, s tem pa tudi število sodelavk in sodelavcev. Od septembra 2004, ko so delo združevali štirje raziskovalci, se je njihovo število novembra 2024 povzpelo do števila osem. Od začetka je RP vodil dr. Branko Marušič, kot voditeljice pa so mu sledile dr. Danila Zuljan Kumar, dr. Jasna Fakin Bajec in od 2024 dr. Petra Svoljšak, ki je hkrati tudi vodja Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU.

V svojem delu RP še danes sledi programu Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, Inštituta za slovensko narodopisje, Muzikološkega inštituta, Inštituta za kulturno zgodovino in za kratek čas tudi Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta. Ob zgodovinskih raziskavah se tako sodelavke in sodelavec RP posvečajo tudi raziskovanju severnoprimoskih in zamejskih dialektoloških značilnosti, etnoloških problemov obmejnega prostora, kulturne, umetnostne in glasbene zgodovine Goriške, pri čemer ni državna meja nobena ločnica, obenem pa je raziskovalni fokus združen v projektu Zahodna meja v luči sprememb časa. Ob temah, ki so povezane z obmejnimi prostorom, raziskovalke in raziskovalci sodelujejo v programih ter projektih svojih matičnih inštitutov ZRC SAZU. Novogori-

ška raziskovalna enota je pri uresničevanju temeljne raziskovalne naloge prispevala več raziskav o problematiki slovenske zahodne meje v 19. in začetku 20. stoletja, do problema pristopa interdisciplinarno, zlasti v zadnjih letih pa je v središče svojih raziskav postavila tudi Novo Gorico, njeno arhitekturno in urbanistično dediščino.

RP je iz skromnih začetkov prerasla tudi v pomembno in vsebinsko opredeljeno knjižnico s posebnim poudarkom na bogatem domoznanskem knjižnem fondu, s čimer uresničuje eno od vizij njenih pobudnikov. Temeljni kamen RP ostajata knjižnica in arhiv Henrika Tume, ki bo sčasoma prešel v digitalno obliko in s tem postal še bolj dostopen zainteresirani javnosti. Delo RP je tesno povezano s širjenjem vsebinskega programa tudi novogoriške univerze in njenih fakultet. Ostale novogoriške visokošolske ustanove (Evropska pravna fakulteta, Fakulteta za komercialne in poslovne vede, Fakulteta za uporabne družbene študije, Fakulteta za elektrotehniko in multimedijske komunikacije, Fakulteta za vede o zdravju Univerze na Primorskem) niso pokazale zanimanja za sodelovanje, primorska univerza v Kopru pa ga ohranja in nadgrajuje.

Velik del raziskav RP je bil predstavljen tudi na znanstvenih zborovanjih, objavljen je bil doma in v slovenskem jeziku (izdaje Založbe ZRC SAZU, izdaje koprške založbe Anales, objave v reviji *Kronika*, v glasilu *Izvestje* RP ZRC SAZU itd.), v izdajah publikacij slovenske skupnosti v Italiji (izdajatelji: Goriška Mohorjeva družba, Kulturno društvo Ivan Trinko v Čedadu, Založništvo tržaškega tiska) in v tujem znanstvenem ter strokovnem tisku (goriški reviji *Studi Goriziani*, videmskih revijah *Memorie storiche forogiuliesi* in *Storia contemporanea*, v tržaških revijah *Quaderni giuliani di storia* in *Qualestoria*). Plodno je bilo sodelovanje z ustanovami, ki smo jih že navedli, k njim dodajamo še vsakoletni festival *èStoria*, ki je uspešna pobuda

zasebne knjigarne Libreria Editrice Goriziana. Posebej vredno omembe je sodelovanje s tujimi založbami, kot je P. Lang iz Berlina, ki je izdala monografijo *Neve Makuc Borders and identities in the Early Period: Venetian Friuli and the Habsburg County of Gorizia Mirrored in Contemporary Historiography* (2021), in videmsko založbo KappaVU, ki je skupaj z založbo ZRC SAZU objavila zbornik *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno* (2022). Prav navedeni podatki prepričljivo dokazujejo čezmejno znanstveno in strokovno sodelovanje, ki je bilo zagotovo eden izmed pomembnih namenov že ob nastanku novogoriške RP.

RP izdaja od novembra 2004 periodično glasilo *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*. Doslej je izšlo 20 zvezkov, ki so problemsko osredinjeni na raziskovanje preteklosti zahodnega slovenskega prostora in ki so obenem tudi vsakoletna osebna izkaznica sodelavk ter sodelavcev RP, namenjena širši javnosti. RP postaja tudi pomembno publicistično središče, saj s podporo Založbe ZRC in soizdajateljskih ustanov uresničuje številne knjižne pobude iz širšega lokalnega okolja ter tako utrjuje svojo vlogo mediatorja med znanostjo in lokalnim okoljem. To bo tudi njena usmeritev v prihodnosti, postati vezni člen med raziskavami na različnih področjih humanistike in družboslovja, med univerzo in drugimi izobraževalnimi ustanovami, med razvejano kulturno dejavnostjo v občini ter hkrati raziskovalna podpora Mestni občini Nova Gorica in drugim deležnikom, ki verjamejo, da je znanost temeljni graditelj odprte, vedoželjne in uspešne skupnosti. Raziskovalna postaja Nova Gorica je pred 20 leti ponudila streho raziskovalkam in raziskovalcem, da so v bližini svojih domov lahko uresničevali svoj znanstveni potencial; tedaj je bila decentralizacija znanosti v slovenskem prostoru unikum in neobičajen eksperiment, ki ga je ZRC

SAZU kot prakso razširil tudi v Prekmurje, Petanjce in Maribor, s tem pa je tudi humanistične in družboslovne raziskave v duhu večdisciplinarnosti usmeril v prostor in čas, v preteklost, sedanost ter prihodnost. Ta prihodnost se nam kaže tudi v takih dodanih vrednotah, kot je načrtno približevanje dosežkov znanosti širšemu krogu javnosti. V taki povezavi in s takimi nameni je ZRC SAZU odprl 21. februarja 2024 ob svojem sedežu na Delpinovi ulici v Novi Gorici Knjigarno kavarno Maks; javni prostor take vrste je novost v novogoriškem obmejnem okolju. Začetek obratovanja je pokazal, da je zamisel izpolnila pričakovanja.

Slovenska znanost na Goriškem v najširšem pomenu besede, skozi obdobja preteklosti zasluži širšo monografsko obdelavo, ki bi morala dobiti veliko aktualno vrednost prav v času, ko se tudi v severnem delu slovenskega zahoda z novogoriško univerzo in nekaterimi fakultetami utrjujejo pota razvoju visokošolskega študija ter znanstvenoraziskovalnega delovanja.

LITERATURA:

Južnič, S. 2013-2014: Matematične vede Solkanca Čeferina in njegovih sodobnikov. V: *Goriški letnik*, 37-38, 239-265.

Južnič, S. 2015-2016: Goriški jezuitski matematiki in fiziki v srednjevropskem sodelovanju. V: *Goriški letnik*, 39-40, 123-133.

Južnič, S. 2005: Gauchyjeva in Močnikova Gorica kot središče evropske matematike (ob 190. obletnici Močnikovega rojstva). V: *Arhivi* 28, št. 1, 16-32.

Marušič, B. 1999: Gorica in Goriška v slovenski znanosti. V: *Primorska srečanja*, 23, št. 218, str. 479-483.

Marušič, B. 2005: Storiografia. V: *Gli Sloveni nel Goriziano dalla fine del medioevo ai giorni nostri*. Gorizia: ISSR, 2005, str. 303-330.

Marušič, B. 2006: O začetkih literarne zgodovine na Primorskem. V: *Koledar GMD* (2006), str. 62-67.